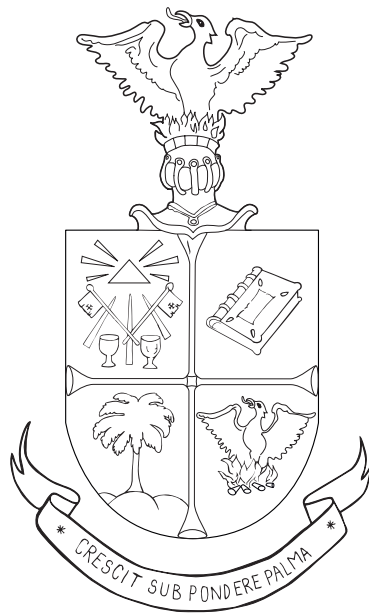


Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 1-2. szám



Budapest, 2025

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András,
Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László,
Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

AZ ERŐSZAK MINDIG ERŐSZAK MARAD

SEBŐK MELINDA JUDIT
doktoranda (ME ÁJK Deák Ferenc DI)

*„Van válasz rá, hogy az ember lelkét mért szállják meg démonok
Van válasz rá, hogy szörnyű végletek közt miért tébolyog
Hogy torzul el minden erkölcsi érzék?
Mért okoz gyönyört, mi másoknak kint?
Mi tartja láncon az emberi elmét?
Mi fonja át, hogy a jónak hátat fordít?”¹*

Absztrakt

Napjainkra egyre fontosabb kérdéssé vált az állatok és az emberek elleni erőszak összefüggéseinek vizsgálata. Az elmúlt évtizedek tudományos kutatásai alátámasztják, hogy az állatok ellen elkövetett cselekmények előrevetítik az emberek ellen elkövetendő erőszakot is, ami alapján különösen indokolt a gyermekkorban elkövetett állatbántalmazások monitorozása. Megfigyelhető, hogy az ilyen esetekben gyakran fordul elő családon belüli erőszak, ahol a bántalmazás az állattal kezdődik, a gyerekekkel folytatódik és a partnerrel ér véget. Az állatkínzás kutatása multidiszciplináris, mivel nem csupán jogi, azon belül is büntető-, polgári és közigazgatási jogi, hanem pszichológiai, pszichiátriai és szociológiai megközelítése is szükséges egy ilyen cselekménynek.

Kulcsszavak: állatvédelem, állatjóllét, állatkínzás, erőszak, halálos kapcsolódás, zoofília

VIOLENCE ALWAYS REMAINS VIOLENCE

Abstract

The connections between violence against animals and humans has become an increasingly important issue at nowadays. Scientific research

1 WILDHORD, Frank *Jekyll és Hyde* című musicaljének betétdalából (Van válasz rá). A dalszöveget fordította: VALLA Attila.

of the last years supports that rape committed against animals predict violence against humans. It is particularly appropriate to investigate cases of animal abuse committed during childhood and then apply appropriate legal consequences. The adults who violent children often become perpetrators of domestic violence: it starts with an animal, continues with the child and ends with the partner. Research into animal abuse is multidisciplinary, since not only a legal approach, including criminal, civil and administrative law, but also a psychological, psychiatric and sociological approach is required to such an act.

Keywords: animal protection, animal welfare, animal cruelty, violence, „deadly link” = LINK, zoophilia

1. Erőszak kutatás

Az agresszió meghatározó jellemzője az embereknek; irodalmi és történelmi alakok, az istenek, titánok, gigászok állandó harcban állnak egymással. Az egyik leghíresebb történet a bibliai Káiné, aki meggyilkolta testvéröccsét, Ábelt, akire féltékeny volt.² Napjainkra a családon belüli erőszak központi kérdéssé vált. A 'család' és 'erőszak' hogyan függhet ez össze? Hogyan lehetséges a két fogalom együttes említése, mert a családot a szeretettel definiáljuk, a biztonsággal és a békességgel. Azonban a kapcsolati erőszak nem jár magában, hiszen annak szövődményei vannak. Történeti tanulmányaink során láthattuk, hogy az ősi kultúrákban éppúgy jelen volt a családon belüli erőszak, mint a jelenkori társadalmakban, csupán az arra adott reakcióban fedezhető fel paradigmaváltás.³ Finkey Ferencz értelmezésében a büntetőjognak kettős célja van, részben az anyagi igazság érvényesítése, másrészt az ártatlan ember egyéni szabadságának védelme. Hazánkban a 2012. év C. törvény (Btk.) 212/A. §-ában jelent meg elsőként új, önálló tényállásként a kapcsolati erőszak bűncselekménye (*intimate partner violence*), ami a kiszolgáltatott helyzetben lévő sértetti kör szempontjából kiemelt jelentőségű és fokozott figyelmet érdemel. Ugyanez a jogszabály rendelte büntetni hazánkban elsőként az állatok elleni bűncselekményeket

2 Biblia, Mózes első könyve 4:1-8.

3 GARAI Renáta: *A kapcsolati erőszak szövődményei – egy nóvum hatása és joggyakorlat*. PhD értekezés, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021. https://ajk.kre.hu/images/doc2021/doktori/Garai_Renata_PhD_disszertacio.pdf (2025. 03. 13.)

is. Általában a büntetés célját hármasságban definiálhatjuk: a társadalomvédelmi, a prevenciós és a megtorló funkció egyenlő mértékben kap szerepet a szankciók kialakítása és alkalmazása során.⁴

Az erőszak kutatása során kiemelendő Ascione⁵ (1993) munkássága, akinek a nevéhez köthetjük a kilenc kegyetlenségi paramétert, ezek: a súlyosság, gyakoriság, időtartam, időbeliség, kegyetlenség változatossága, érzékenység, titoktartás, elszigeteltség, empátia. Az állatok minden korban meghatározó szerepet tölthettek be életünkben, azonban a fogyasztói társadalom embere roppant messze került tőlük, ami kihat az emberi kapcsolatokra is, azok eltorzulnak, jelentéktelenné válnak. Ez az eltorzulás egyre súlyosabb következményekkel jár. Nem csupán az emberek magukba fordulása jellemzi, hanem az erőszakosság nagymértékű elterjedése is. Mert tulajdonképpen kiből lesz az erőszakos személy? Több oldalról megvizsgálva a kérdést, azt láthatjuk, hogy a gyermekkorban kapott negatív ingerek, a nevelés vagy annak hiánya vezet ahhoz, hogy a gyermek kitépje egy légy szárnyát, majd megrugdossa a család kutyáját, ami felnőttkorban odáig fajulhat, hogy nem elégszik meg a rugdosással, hanem felkoti azt az állatot. Az ilyen személy egyenes úton halad afelé, hogy később emberekkel erőszakoskodjon, embereket gyilkoljon.⁶ Három együttes tényező jelzi a gyermekeknél a gyilkolásra való hajlamot: az ágybavizelés, a gyűjtogatás és az állatkínzás.⁷ Ezért sem szabad átlépnünk az állatvédelem kérdésén, azt akár felfoghatjuk az emberölés prevenciójának. Másrészről az állat érző, gerinces lény, Isten teremtménye, akinek ugyanúgy joga van az élethez, az egészséghez, mint az embernek.

Az erőszak kutatásában jelentős áttörés a XXI. században következett be. Tanulmányok kapcsolatba hozták a gyűjtogatást a házastársi erőszakkal, továbbá a szülői állatbántalmazást, vagy durva nevelést az állatkínzással. Legtöbbször az állatok elleni erőszak nem kerül a hatóságok látóterébe, vagy nem veszik figyelembe, annak ellenére, hogy a bántalmazott személyek a kihallgatásuk során erről is beszámolnak. Az erőszak eskalációjának felismerésében nagy szerepe van az állatorvosoknak is, akik elemezni tudják

4 DOMOKOS Andrea: Az erőszak megnövekedése pandémia idején. *Glossa Iuridica*, 2021. Különszám, 75-85. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4453879> (2025. 02. 25.)

5 ASCIONE, Frank: Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös*, 1993, 6 (4), 226-247.

6 D. HARE, Robert: *Kímélet nélkül*. Budapest, Háttér Kiadó Kft, 2011, 197-228.

7 MACDONALD, J. M.: The Threat to Kill. *American Journal of Psychiatry*, 1963, 120 (2), 125-130.

az állatokon található sérüléseket. Emellett az állat viselkedése is árulkodó lehet arra vonatkozóan, hogy megfelelőek-e a tartási körülményei. További árulkodó jel, ha nem ugyanazt az állatorvost választják, hanem mindig más orvost keresnek fel a bántalmazott állattal („vet shopping”), vagy a gazda zavartan viselkedik, félelmet tanúsít. Az erőszak fokozatosan növekszik, azaz eszkalálódik, először mikro-agresszió, majd antiszociális személyiségzavar alakul ki. Ezt követheti az állatkínzás, majd végső stációként az emberek elleni erőszak. Ugyanakkor léteznek olyan kutatások, amelyek alátámasztják, hogy a háttérben még állhat valamilyen addikció, vagy szorongásos állapot. Egyes állatvédelmi aktivisták állítják, hogy mindenki volt már állatkínzó, hiszen aki a legyek szárnyát kitépi, vagy aki eltapossa a csigát máris azzá válik. A tudományos magyarázat szerint azonban nem mindenki lesz állatkínzó, mivel szükséges hozzá egy szadista, antiszociális személyiség, vagy elmebetegség, esetleg szexuális zavar. Sok elkövetőről elmondható, hogy alacsony intellektussal rendelkezik, vagy a szocializációja során negatív modelleket követett.

1.1. Emberi agresszió

Az emberi agresszivitásról állandó viták folynak. Bizonyos nézetek szerint az ember veleszületett tulajdonsága, mások szerint tanult viselkedésminta. Hobbes a Leviathánban azt vallja, hogy mi emberek természetes állapotunkban vadállatok vagyunk, aminek a társadalmi rend szab határt, ezzel szemben helyezkedik el Rousseau elmélete, aki azt mondja, hogy az ember eredendően jó, és csupán a társadalom váltja ki belőle az agressziót.⁸ Az okait⁹ több irányból is megközelíthetjük, hiszen egyszerre biológiai és tanult része az evolúciós, kulturális örökségünknek. Freud szerint a negatív energiának valahogyan ki kell szabadulnia, ellenkező esetben megbetegíti a szervezetet, tehát az embernek szublimálni¹⁰ kell a destruktív energiát, aminek például társadalmilag elismert formája a sport és a művészet.¹¹ Ahogy a fájdalom fokozása arra ösztönöz, hogy a megtorlás során az ember még erősebb fájdalmat okozzon a másíknak, úgy az erőszak egyik fő kiváltó oka maga az erőszak, vagy egyes elméletek

8 BUDA Béla: *Az elme gyógyítása*. Budapest, Háttér Kiadó, 2011, 243-266.

9 Charles DARWIN elmélete szerint (1871).

10 Tudattalan vágyak kifejezésre juttatása (pszichológia).

11 FREUD, Sigmund: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1995, 161-191.

szerint az addikciók, amik általában csökkenhetik a gátlásokat: például a kábítószer vagy alkoholfogyasztás a szexuális erőszak elkövetését gátló korlátokat alacsonyabbra teszik.¹² Klinikai kísérletek bizonyították, hogy amikor az emberek már annyi alkoholt fogyasztottak, hogy elérték a rézségséget, sokkal agresszívebbé váltak, mint az alkohol nélkül.

1.2. A 'bűnös' kialakulása

Az ember fejlődése, a személyiség kialakulása egy bizonyos fajta érték-választás. Vannak, akik azért válnak bűnözőkké, mert bűnözői viselkedés-mintát korábban nem láttak, de később bűnözőkkel kerültek kapcsolatba. Ezek alapján mondhatnánk azt is, hogy a bűnözés egy tanult viselkedés, amelyet személyek vagy csoportok közvetítenek, a normák átadása közvetlen kapcsolatban működik; lényegében azt mondhatjuk, hogy a bűnöző norma válik az egyén számára normálissá.¹³ Orvosi megközelítéssel élve a normalitás egyet jelent a testi és a lelki egészséggel. „Egészséges (normális) ember az, aki önálló életvezetésre képes, aki az élethelyzetből adódó szerepeit elfogadja, képességeinek megfelelő munkát végez, és mindeközben örömszerzésre képes, életét más emberekkel együtt, közösségi, társadalmi céloknak megfelelően éli.”¹⁴ Viszont az abnormális nem lehet mindaz, ami nem fér bele a normalitás kereteibe, de lehet olyan viselkedés, ami zavarja a normákhoz való alkalmazkodást és rossz közérzetet okoz. Amennyiben ez az állapot tartóssá válik, vagy épp ellenkezőleg, hiányzik az egyénből, az már valamilyen személyiségzavarra utal. A pszichopata ember ugyanis nem szorong, nincs bűntudata, lelkiismeretfurdalás nélkül meggyilkol valakit. Csupán a huszadik század kezdetétől rendelkezünk az elme betegségeinek differenciálásához szükséges ismeretekkel, addig, aki másként viselkedett, azt egyszerűen bolondnak titulálták. A század közepén kezdte el használni a Pszichiátriai Világszövetség a betegség (*disease*) fogalom helyett, a zavar (*disorder*) fogalmát.

12 PEDERSEN, W. C. – VASQUEZ, E. A. – BARTHOLOW, B. D. – GROSVENOR, M. – TRUONG, A.: Are you insulting me? Exposure to alcohol primes increases aggression following ambiguous provocation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2014, 40 (8), 1037-1049.

13 Idézi: GÖNCZÖL et al.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019, 89.

14 GRÁDNÉ Fekete Mária – GRÁD András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. Budapest, Orac Kiadó, 2020, 55.

Fontos kérdés, hogy az elkövető korábban volt-e áldozat, mert lehet előzmény gyerekkori bántalmazás is. Emellett a társadalmi nyomás, az érzékenység, az empátia hiánya és a mentális sérülések is közrejátszanak. Az empátia egy többdimenziós készség arra, hogy megértsük és átérezzük a másik élőlény szempontját, hiánya egy tényező a sok közül, ami arra indítja az elkövetőt, hogy mások ellen forduljon. Az elme betegségei hátterében több tényező is állhat, amelyek leggyakrabban testi, pszichológiai, szociális, kulturális vagy örökletes tényezők olyan bonyolult kölcsönhatásaiként jelennek meg, amik előidézhethetnek szorongásos vagy hangulatzavarokat. A későn felismert, vagy fel sem ismert mentális probléma súlyos következményeket hordoz magában. Ezek közé tartozik az állatok elleni agresszió, az állatbántalmazás, ami a szakembereknek számára intő jel lehet, emellett, amikor egy szülő negatív mintát mutat a gyerekeinek, az előrevetítheti a gyerek erőszakos felnőtté válását. A fiatalkorú bűnelkövetőket sokkal nagyobb arányban érintik a pszichés kórképek, mint az úgynevezett „normális” populációt. Nemzetközi kutatások eddig az alábbi zavarokat rögzítették, mint a fiatalkorúakat érintő leggyakoribb betegségeket: viselkedészavar, oppozíciós zavar,¹⁵ intermittáló explozív zavar, szerhasználati zavarok, figyelemzavar, bipoláris zavar és a személyiségfejlődési zavarok; ezeket a hazai kutatási eredmények is alátámasztják.¹⁶ Az állatok elleni bűncselekményeket főként azok a viselkedészavaros fiatalok követik el, akik a szociális normákat képtelenek tiszteletben tartani, agresszívek, a dühüket képtelenek elfojtani.¹⁷ Őket követik a dacos, szintén agresszív oppozíciós zavaros fiatalok, akik a dühüket az állatokon vezetik le; majd az intermittáló explozív zavarosok, azok az indulatzavaros fiatalok, akik indulataikat állatok vagy dolgok felé irányítják. A pszichés deformitást már kisgyermek korban fel lehet ismerni, mivel több tényező is szerepet játszhat abban, ha a gyerek agresszíven viselkedik. Szülői minta vagy a környezet befolyásoló hatása miatt is válhat a gyerek erőszakossá. Árulkodó jel lehet például a krónikus hazudozás, ha egy három-négy éves gyerek manipulatív, agresszív, hazudozik és hiányzik belőle az empátia, sajnos nagy valószínűséggel válhat belőle bűnöző. *MacDonald* (1961) pszichiáter, igazságügyi

15 A tartósan ellenséges, negativisztikus, támadó, szembenálló viselkedés jellemző, amely egyértelműen meghaladja a gyermek korára jellemző mértéket.

16 BELLAVICS Mária Zsóka: *A fiatalkorú bűnelkövetők körében leggyakrabban előforduló pszichiátriai kórképek. Magyar Rendészet*, 2021/2, 97-109.

17 D. HARE, Robert (1969) kanadai kriminál- és börtönpszichológus szerint. HARE i.m. 66.

szakértő írta le először a sorozatgyilkos triászt, ami a kései ágybavizelés (megalázottság, düh, sértettség), a gyújtogatás (a harag és ellenszegülés kifejezése) és az állatkínzás gyerekkorban. *Mead* (1964) szerint az egyik legveszélyesebb dolog, ami egy gyerekkel történhet, ha bántalmaz vagy megöl egy állatot.¹⁸ A sorozatgyilkosok körében nem ritka, hogy hasonló módszerrel gyilkolják meg áldozatukat, mint ahogyan korábban az állatokat kínozták. Az összefüggés az állatkínzás és a súlyos bűnelkövető hajlam között annyira nyilvánvaló, hogy az FBI külön nyilvántartást vezet ezekről az emberekről.¹⁹

2. Mitől lesz valaki állatkínzó?

„Az állatkínzókra nem árt odafigyelni”²⁰ mondja *D. Hare* (1969) börtönpszichiáter. Munkája során számtalan elítéltet megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a notórius erőszakos bűnelkövetők nagy részénél közös gyerekkori jellemző, több más cselekedett mellett, a különös kegyetlenség az állatokkal szemben. Arra is rávilágított, hogy ezek nagy része rejtve marad. Azt állítja, hogy az állatokkal való gyerekkori kegyetlenkedés általában súlyos érzelmi vagy magatartási zavarok előjele lehet, amelyet sokszor később élvezetes eseményként írnak le az elkövetők.²¹ Az állatkínzásnak több fajtája van, úgymint elhanyagolás, állatok gyújtogatása, szaporítás, állatviadok, csonkolás és a szadizmus.

Egy Massachusetts-i kutatás²² alapján, aki az állatokkal erőszakoskodik, ötször olyan valószínű, hogy emberek ellen is bünteteket követ el. Az említett tanulmányából megállapítható, hogy az állatkínzók általában szadizmussal párosítják tettüket, illetve embertársaikra is súlyos veszélyt jelentenek. Az állatkínzókat vizsgáló pszichológusok négy olyan életkörülményre mutattak rá, amik megjelennek az állatok ellen erőszakoskodók közvetlen környezetében. Ezek a családon belüli testi fenyegetés alkalmazása, fizikai bántalmazás, szexuális bántalmazás, családon belüli erőszak. Egy 1993-as kutatásában bizonyos *Loeber* (pszichiáter) azt írta le, hogy az ál-

18 VETTER Szilvia: *Állatvédelmi jog*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2024, 175-178.

19 FBI nyilvántartás: <https://www.tn.gov/tbi/tennessee-animal-abuse-registry.html> (2025. 04. 11.)

20 HARE i.m. 91-93.

21 Uo.

22 Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Animals (MSPCA), <http://support.mspca.org/site/DocServer/cruelty-to-animals-and-other-crimes.pdf?docID=12541> (2025. 03. 11.)

latkínzó gyerekek viselkedési zavarokkal küzdenek, aminek a hátterében a kísérletezési vágy, a kíváncsiság, a kortársak nyomása, unalom, depresszió, szülői kényszerítés állhatnak. Az elvek alapján háromféle állatbántalmazót lehet megkülönböztetni: a „kísérletezőt”, aki kíváncsiságból teszi, mivel a szülők nem tanították meg az állatokkal szembeni helyes viselkedést, a „patologikus”, amelynek a hátterében pszichés zavarok állhatnak, illetve a „bűnöző”, akinek a magatartása különféle szenvedélybetegséggel és a gyermekkori bántalmazással függ össze.

Egyes pszichológiai kutatások azonban azt támasztják alá, hogy a családon belüli erőszak nem csupán a család ember tagjai ellen, hanem a házi-kedvencek ellen is irányul, sőt rendszerességgel előfordul. „Bárki, aki bármely élőlény életét értéktelennek tartja, veszélyes, merthogy előbb vagy utóbb az emberi életet is értéktelennek fogja tekinteni”.²³

2.1. Az állatkínzás módozatai

Számos tanulmány született arról, hogy az állatok ellen elkövetett erőszakos cselekmények figyelmet érdemelnek, mivel az állatokkal szembeni kegyetlenkedés lehet az első jele az emberi áldozatok elleni elkövetésnek. Pszichiátriai kezelés alatt álló, kutyákat és macskákat rendszeresen kínzó páciensek körében elvégzett kutatás kimutatta, hogy a betegeknél magas szintű agresszivitás figyelhető meg az emberekkel szemben is. A bántalmazásnak három fajtáját különböztethetjük meg, a fizikai, a pszichikai és a szexuális bántalmazást. Pszichikai bántalmazás amikor az állandó félelem, fenyegetettség mentális problémákat idéz elő az állatoknál éppúgy, mint az embereknél. Elkövetési magatartás az elhanyagolás, mivel állattartótól elvárható (inkább kötelessége), hogy az állat igényeiről tájékozódjon, hiszen az állatnak „joga” van arra, hogy fajtájának megfelelő életet élhessen, ha nem így történik, az állatkínzás megvalósul. Emellett az állatkínzás leggyakoribb módja a szándékos elkövetés, mint az állat felakasztása, nem kívánt szaporulat fizikai módon való megsemmisítése, mérgezés, lelövés, leszúrás. Előfordul, hogy az állatkínzás valamilyen a társadalom megítélése szerint súlyosabb bűncselekmény előjelzője, illetve egy mutató

23 Albert SCHWEITZER, Nobel-békedíjas német orvos, filozófus, teológus („Anyone who has accustomed himself to regard the life of any living creature as worthless is in danger of arriving also at the idea of worthless human lives”). <https://www.peta.org/issues/animal-companion-issues/cruel-practices/human-animal-abuse/> (2025. 02. 25.)

a pszichés vagy szervi anomáliára. Sok esetben az agresszív családtagok azért fenyegetik a társállatokat, hogy megfélemlítsék és ezáltal kontroll alatt tartásuk a rokonaikat. Továbbá lehetnek az állatkínzás elkövetői maguk is áldozatok. Ha egy gyerek követi el az állatkínzást, az komoly mutatója lehet valamilyen lelki sérülésnek vagy más erőszakos bűncselekménynek.

Bizonyos bűncselekmények együtt járnak súlyos mentális zavarokkal, eszerint a bűn súlyát egyfajta romlottságindex szerint osztályozzák, amelynek elemei az okozott szenvedés mértéke, az ezzel való törődés hiánya, az elkövető motivációjának a jellege, tehát hogy élvezetből, haszonszerzésből, felindulásból történt-e az elkövetés. A bűn súlya a bűnözői karrier fejlődésével arányosan nő, tehát a bűnelkövetésnek ez az aspektusa is összefüggésben áll a bűnözői karrierrel.²⁴ Továbbá a bűn súlya más bűnözői tulajdonságokat különít el. Már az ókori népek is felfigyeltek arra, hogy viselkedés és a biológiai működés között szoros kapcsolat áll fenn. Akinek valamilyen módon megsérült a feje, annak a viselkedésében és az értelmi képességeiben is változás állhatott be, sőt akár a személyisége is megváltozhatott.²⁵ Kutatók a személyiség zavarait a homlokleány zavaraihoz hozzák összefüggésbe. A fenti állítások alapján a pszichológia függ a biológiától, tehát ha a pszichológia a biológiától függ, és a pszichológiának köze van a bűnelkövetéshez, akkor a biológiai jelenségeknek is köze van a bűnözői viselkedéshez. A bűnelkövetéssel összefüggésbe hozható pszichológiai tulajdonságok, a személyiség és az agresszivitás idegrendszeri elemektől (homlokleány), és hormonoktól (tesztoszteron) függenek.²⁶ Bűnelkövetési szempontból az agyban három rész vizsgálendő: a homlokleány alatt található az érzelmek szabályozására ható szerv, azaz az amigdala, illetve a hipotalamusz, ahol az agresszió-központ található és harmadsorban a szürkeállomány. Emellett a hormonok, főként a tesztoszteron lényeges azokban a változásokban, amiket az idegrendszerben előidézik, ezek a változások felelnek az agresszív cselekedetekért. Egy új tudományág, a neurojog elsődleges célja, hogy a jogot összeegyeztesse a neurobiológiával, ezáltal kutatva és vizsgálva a bűnöző elmét. Raine (1992) szerint²⁷ a gyilkosok homlokleánye rosszabbul működik, mint a

24 HALLER, J. – HAROLD, G. – SANDI, C. – NEUMANN, I. D.: Effects of adverse early-life events on aggression and anti-social behaviours in animals and humans. *Journal of Neuroendocrinology*, 2014, 26 (10), 724-738.

25 HALLER József (szerk.): *A bűnöző elme*. Budapest, Dialóg Campus, 2020, 77-170.

26 Uo.

27 HALLER et al. (2014) i. m.

nem gyilkosoké. Cikkében az agyi idegsejtek glükózanyagcseréjét vizsgálta. 2000-es tanulmányában már a homloklebény összetételével foglalkozott és megállapította, hogy a szürkeállomány térfogata 11%-al kisebb, mint az ugyanolyan korú kontrollcsoport tagjaié. A biológiai determináltság talaján állt a tizenkilencedik századi Lombroso is, aki szerint a bűnös magatartást biológiai tényezők, az egyénnel született sajátosságok határozzák meg, ezért a tettes személyének vizsgálata és a bűnözők osztályokba sorolása útján lehet differenciált szankciórendszert kialakítani. A bűnözők három csoportját különböztette meg: a született bűnözőket, az elmebeteg bűnözőket és a bűnözésre hajlamosokat. Empirikus és statisztikai módszerrel a bűnözők antropológiai, biológiai adottságait próbálta vizsgálni (koponyaforma-tan). Az ún. kriminálantropológiai irányzat megalapítójává vált, amely abból indult ki, hogy a bűnözői viselkedési formák biológiai tényezőkre vezethetők vissza, amelyek egyrészt öröklődnek, másrészt külső vonások után felismerhetők. A született bűnözők esetében az ártalmatlanná tételt tartotta kívánatosnak, a nem született bűnözők számára különböző megelőző intézkedések javasolt.

Az agresszió mint biológiai jelenség célszerű, hiszen előnnyel kecsegtet, az erőszakos bűnözés meghatározható úgy is, mint a szociális normákkal ellentétes agresszió. Ennek a cselekedetnek köze van a versengéshez, mert valamilyen erőforrás megszerzésére irányul, ami lehet szociális befolyás, valamilyen előny, például egy jobb állás megszerzése, de létrejöhet nyereségvágyból is. Amennyiben az agresszió antiszociálissá teszi a személyt, létrejön a társadalomellenesség és az erőszakos bűnözés.²⁸ Az erőszakos bűnözés három nagy csoportba sorolható: a reaktív, a proaktív és a pszichotikus erőszak nevet viselik. A felsorolt három erőszakos bűnelkövetési mód között alapvető különbségek vannak, hiszen mások az okok, a célok, más a viselkedés és annak érzelmi tényezői, emellett más az áldozat is. A proaktív erőszakos bűnöző eszközként használja az agresszivitást céljainak elérésére; a reaktív erőszakos bűnelkövető nem tud úrrá lenni az agresszív indulatain, míg a „pszichotikus” erőszakos tettet súlyos gondolkodási zavar motiválja. Az első kettőt használhatjuk az agresszió szinonimájaként.

Amint arra már korábban is utaltam, számos pszichológiai kutatás foglalkozik az állatkínzás és a később elkövetett egyéb erőszakos bűncselekmények összefüggéseivel, melyek között szoros kapcsolat mutatható ki. Gyakran már egész korai gyermekkorban felfedezhető a pszichopata viselkedés

28 HALLER József (szerk.): *Büntettek kriminálpszichológiája*. Budapest, Dialóg Campus, 2020, 17-58.

jele az elkövetőkön. Először legyen szárnyának tépkedése, majd gyíkok felvagdálása, emlősök kínzása, meggyilkolása következik, végül egyenes út vezet az emberek elleni erőszakos bűncselekmények felé. Az állatkínzás korrelál a gyerekbántalmazással és a családon belüli erőszakkal, emellett halmazatban állhat lopással, garázdasággal és a természetkárosítással. Ismertté vált esetek között találunk számos sorozatgyilkos előéletére is példát a nagyvilágból. Például Patrik Sherill megölt tizennégy kollégáját, továbbá ismert volt arról, hogy kiskutyákat lopott és a saját kutyái elé vetette őket koncnak. Albert de Salvo, a bostoni fojtogató, aki tizenhárom nőt gyilkolt meg, gyerekkorában macskákat és kutyákat fogott egy dobozzal, ahol halálra nyilazta őket. De ne csak a férfiakat vegyük alapul, hiszen a nők is képesek éppoly erőszakosak lenni, mint a férfiak. Brenda Spencer lövöldözött egy san diego-i iskolában, ahol megölt kettő gyereket, kilencet pedig súlyosan megsebesített; a tettet megelőzően kutyákat és macskákat kínozott azzal, hogy felgyújtotta a farkukat. De említsük meg azt a testvérpárt is, akik a szüleiket gyilkolták meg, korábban pedig lefejeztek egy macskát.

2.2. *Mi az a bűnözői karrier és hogyan alakul ki?*

Mi az a bűnözői karrier és hogyan alakul ki? Gyermekkorban létezik egy bizonyos ösztönös agresszió, részben az örökölt tulajdonságok, részben pedig egy meghatározott minta követése miatt. A gyerekkori agresszió a neveléssel kezelhető, ezáltal megelőzhetők a későbbi bűnelkövetések. A kamaszkorban mind a mikro-, mind pedig a makrokörnyezetnek nagy szerepe van, fontos és elsődleges a látott minta a családban és a társadalmi közegben egyaránt. Ez a legfontosabb szocializációs lépcső, ahol a legapróbb jelekre is érdemes figyelni, reagálva is azokra.²⁹

Az állatkínzásnak – amint arra már utaltam – több fajtája van, elhanyagolás, állatok gyűjtögetése, szaporítás, állatviadalok, csonkolás és a szadizmus. A szadizmus a parafilák, másnéven perverziók egyik fajtája, csak akkor beszélhetünk róla orvosi szempontból, ha szexuális vonatkozása van, ha nincs, akkor csupán az erőszak iránti vágy nem nevezhető szadizmusnak. Ez a kifejezés tehát tulajdonképpen azt takarja, amikor valakinél olyan szexuális vágy és készítés áll fent, amelyhez a másik személy nem járult hozzá, neki jelentős testi vagy lelki szenvedést okoz, miközben a szadista

29 WOLFF, Kevin T. – DELISI, Matt – VAUGHN, Michael G. – PIQUERO, Alex R.: Juvenile animal cruelty and firesetting behaviour. *Crim Behav Ment Health*, 2017, 27 (5), 484-500.

személy szexuális örömet és kielégülést él át. A szadista hajlamú elkövetők nagy része férfi, nőkre ez nem igazán jellemző. Társas kapcsolataik felszínesek, mivel a gondolataik állandóan a szexualitás körül forognak.

2.3. Gyermeki erőszak

Csáth Géza *Anyagyilkosság* című novellája mutatja be igazán a torzult elmét, az abberációt. Az általa leírt pszichológiai folyamat valóságos, ma már bizonyított, hogy a gyilkosok és sorozatgyilkosok gyerekkorában rendszeresen előfordult az állatkínzás. A novellában a gyerekek állatok kínzásában lelik örömeiket, erről fantáziálnak, előre tervezgetik, hogy fogják bántalmazni az állatokat, élvezik a kín, a szenvedés látványát. Az állatokkal szemben elkövetett agresszív viselkedést már jó ideje veszélyes viselkedésformaként definiálják a szakértők, és ez ritkán áll meg ezen a szinten. Szinte minden állatkínzó elmondja, hogy bizsergést és élvezetet érez a cselekedete közben, élvezi az uralkodásos állapotot, a más, a gyengébb feletti hatalmat. A parafília kifejezés szexuális vonzalmat jelöl olyan tárgyak, helyzetek, lények vagy emberek iránt, amelyek iránt az emberek többsége szexuálisan közömbös. Minden parafiliával kapcsolatos diagnózis alapvető követelményei a következők: az alany legyen nagykorú; az állapot tartósan minimum hat hónapig álljon fenn; a szexuális késztetés tetteiben is nyilvánuljon meg; a vonzódás tárgya akarata ellenére kerül be az eseménybe; az állapot erős stresszt vagy jelentős életvezetési zavart idéz elő az elkövetőben. Parafiliák közé tartoznak, a kukkolás, szexuális mazochizmus és szadizmus, pedofília, fétisizmus, transzvesztitizmus, zoofília, nemi szerv másokhoz való dörgölése ruhán keresztül, illetve a meg nem nevezett, de szokatlan dolgokhoz való vonzódás, tehát nem szokványos tárgyak vagy személyek iránti szexuális vonzalom. A szokványostól eltérő szexuális viselkedés nehezen definiálható, függ az adott kor társadalmi szokásaitól, jogszabályaitól és vallási meggyőződéseitől. A bűnözés és a szenvedélybetegségek határterületein érdekes tendencia a viselkedési addikciók (függőségek) megjelenése és terjedése.³⁰ A viselkedési addikciók kényszeresen jelentkeznek és szexuális kapcsolódásuk van, továbbfejlődve parafiliákká válhatnak.

30 BUDA i.m. 243-266.

2.4. Zooszadizmus

Ahogy az már korábban is részleteztük, az állatkínzásnak több fajtája van. Lehet ez egy elhanyagoló tartás, ami nem merül ki az élelem, és a víz hiányában, hiszen akár egy túletetés, vagy nem megfelelő étel adása is okozhat állatkínzást, egészségtelen állapotot. „Míg az állatorvos menti és gyógyítja a bántalmazott állatot, addig a jogász a megfelelő törvényalkotást segíti. A bántalmazó az is lehet, aki végtelenül szereti a házi kedvencét, és ezért olyan ételt etet vele, amivel megbetegíti. Például édességet ad a kiskutyájának.”³¹

Az állatok gyűjtögetése szintén nem büntetendő cselekmény. Először a gyűjtögető észre sem veszi, hogy valami rosszat tesz, ő csak jót akar az állatoknak azzal, hogy befogadja őket. Később, amikor már a kontroll kicsúszik a kezéből, pedig már nem érzékeli, hogy valami nem jól működik, nem érti miért tartják őt rossznak, amikor csak „segíteni” szeretne az állatokon. Jogszabály által is szankcionált esetei az állatkínzásnak a szaporítás, állatviadalk, csonkolás és a szadizmus³².

„Állatot a nemi vágy kielégítésére irányuló cselekmény során felhasználni tilos.”³³ A magyar jogszabályok között egyetlen helyen, az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvényben szerepel egy mondat arról, hogy a zoofília, régi nevén bestialitás tiltott cselekmény. A hatályos büntetőkódexünk, vagy a szabálysértési törvényünk nem tesz említést az állatok ellen elkövetett szexuális erőszakról, így nem is szankcionálja azt. Ugyanakkor az állatokkal szembeni perverz vágyak előrevetíthetnek a gyermekek, vagy más felnőttekkel szembeni nem egészséges fizikális vonzalmat. Az emberek és az állatok közötti szexuális kapcsolat már az ismert történelem kezdetei óta jelen van. Időszámításunk előtt háromezerben a mezopotámiai és a babiloni birodalmakban teljesen elfogadott volt az állatokkal történő szexuális aktus. A hettiták szabályozták, hogy mely állatokkal tiltott a közösülés, aminek a megszegését halálbüntetéssel sújtották.

31 SÓTONYI Péter: Fajokon átívelő kegyetlenség: aki állatot kínoz, idővel embert is fog. *magro.hu*, 2021. március 30. <https://www.magro.hu/hu/agrarhirek/cikk/fajokon-ativelo-kegyetlenseg-aki-allatot-kinoz-idovel-embert-is-fog/> (2025. 02. 25.)

32 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről, 244. § (1) bekezdése: „Aki a) gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben indokolatlanul olyan bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza, b) gerinces állatát vagy veszélyes állatát elújí, elhagyja vagy kiteszi, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

33 1998. évi XXVIII. törvény 8/b. §.

A Leviták könyvében is tesznek említést a bestialításra, amit a héberek büntettek a legszigorúbban³⁴, minden felet kivégeztek. Az ősi egyiptomi kultúra nem csupán szentként tisztelte az állatokat, hanem egyenrangú partnerként, szexuális társként is tekintettek rájuk. A rómaiak büntetést a szodómiáért és a bestalitásért szabtak ki, de a birodalom széthullásának időszakára már ezek a büntetések is megszűntek. Az egyházak kialakulásával az állatok és emberek közötti nemi kapcsolat tiltásra került. A tizenötödik század derekán jutunk el oda, hogy a bestialitást ismét büntetni kezdjék, főként a Biblia tanaira alapozva. Minden olyan nemi aktus szodómia, ami nem az utódnemzésre irányul, hanem az önös érdek és élvezet vezérli. Napóleon később dekriminalizálta a szodómiát, amelyet több ország is átvett, de voltak olyan országok, ahol halálbüntetés járt érte.³⁵

Az erőszak kialakulása a korábban említett kisebb mértékű agresszióból, érzéketlen megjegyzésekből indulhat, aminek a következő lépcsője lehet az antiszociális viselkedés. Ahogy korábban láthattuk, az agresszív, társadalmi normákkal ellentétes viselkedést valamilyen erőszakos bűnelkövetés követhet, ami nagyon sok esetben az állatkínzás. Az a kéjes érzés, amit a gyengébb, az állat szenvedése okoz, tovább ösztönözheti az elkövetőt az emberek ellen irányuló erőszakra.

Az állatok szexuális zaklatása az egyik kezdeti figyelmeztető jel lehet, hogy az elkövető hajlamos a pedofiliára, szexuális erőszakra és más parafiliákra. Szadisták és mazochisták, egyéb mentális zavarban szenvedők követik el főként a zoofiliát. Fogalmát először von Krafft-Ebing fogalmazta meg, és helyezte tudományos alapokra a tizenkilencedik század végén. A köztudatba azonban csak a huszadik század második felétől kezdett bekerülni. Több állam, köztük Dánia még tíz évvel a jogszabályaik szigorítása előtt nyilvános állatbordélyházakat üzemeltetett, ugyanakkor Svájcban, Norvégiában, Hollandiában minden állattal folytatott nemi cselekmény, illetve azok filmen való terjesztése büntetendő.³⁶

Hogyan mutathatók ki a parafiliás tünetek? Egyrészt a jellemvonások és a fantáziálások visszatérők, másrészt megjelenik a társadalmi hatás,

34 Lásd: 5Móz 27,21.

35 MILETSKI, Hani: *A history of bestiality*. In: PODBERSCEK, Anthony L. – BEETZ, Andrea M. (eds.): *Bestiality And Zoophilia: Sexual Relations With Animals (Anthrozoos)*. West Lafayette (Indiana), Purdue University Press, 2005, 1-22.

36 VETTER Szilvia – BOROS Anita – Ózsvári László: Penal sanctioning of zoophilia in light of the legal status of animals – A comparative analysis of fifteen European Countries. *Animals*, 2020, 10 (6), 1006-1024.

ami jellemzően szexuális tartalmú. A hajlam a pubertáskorhoz köthető elsősorban, amikor a szexuális érdeklődés és kísérletezés kezdődik, később megfelelő partner hiányában fordul az állatok felé a személy. Massen írta le először a nekrofilia osztályozása alapján a zoofília személyiségfejlődés szerinti kilenc stációját, melyek:

1. Ember-állat szerepjátékok
2. Romantikus, szerelmes zoofilek
3. Zoofil fantáziálók
4. Gyakorló zoofilek
5. Fétista zoofilek
6. Szadista bestiálisok
7. Opportunista zoofilek
8. Rendszeresen fajtalankodó zoofilek
9. Exkluzív zoofilek

Mi az oka annak, hogy az ember állattal él nemi életet? Lehetnek lelki eredetű okok, a partner elutasító viselkedése, a nemi szervek sérülése vagy deformítása, vagy más deviáns szexuális viselkedés, például pedofília vagy nekrofilia. A zoofiliának több fajtája van, ami a fantáziálástól a fizikai erőszakig terjed.

Az állatok szexuális zaklatása és a gyermekek szexuális zaklatása között számos hasonlóság fellelhető. Több elkövetőt magát is bántalmaztak gyerekkorában, illetve ő maga is bántalmazott már szexuálisan gyerekeket. Az első figyelmeztető jelek a fiatalkori antiszociális személyiségzavar, az egyéb viselkedészavarok, a hazudozás és az erőszakos megnyilvánulások már serdülőkorban észrevehetőek. Sok elkövető egyben nekrofil is, akik az állattal való közösülés közben megölik az állatot, és a holttestet használják fel vágyaik kielégítésére. A szexuális bántalmazást elszenvedett állat sérülései hasonlóak az emberek sérelmére elkövetett nem erőszak során található sérülésekkel. Hazánkban az állatkínzás törvényi tényállását merítheti ki a zoofil tevékenység, mivel az állat sérülésével, fájdalmával, pusztulásával járhat. Nem ritka jelenség, hogy az elkövetés helyszínén videofelvételeket találnak a nyomozók. A hatósági állatorvos elsődlegesen az állat sérüléseiből kiderítheti, hogy a cselekmény mekkora fájdalmat okozhatott az állatnak, hogy a bántalmazás egyszeri vagy tartósan fennálló volt-e, illet okozhatta-e az állat elhullását. A fiatalkorban elszenvedett abuzálás, a szerzett saját negatív élmény rendszerint nem marad következmények nélkül, nagyban hozzájárul a személyiség torz formálódásához. Ehhez kapcsolódhat még a genetikai sérülés, amely hajlamossá tehet az erőszakra. A drive-redukció

célja, hogy a kellemetlen belső késztetés megszűnjön, és létrejöjjön az egyensúly, és a körforgás nem áll meg. Motiváció, szükséglet, feszültség, tett, kielégülés, megnyugvás.³⁷ Ez egy állandó körforgás, aminek csak a gyógyulás, vagy az izolálás vethet véget.³⁸

Szadisták és mazochisták, egyéb mentális zavarban szenvedők követik el főként a zoofiliát.³⁹

Amint arra már szintén utaltam, az állatkínzás egy speciális elkövetési formája, a gyűjtögetési mánia, amely ugyanolyan szenvedélybetegségnek minősíthető, mint a dohányzás, a drogok, alkoholizmus vagy a játékszenvedély. Az egészséges állattartó tisztában van vele, hogy mennyi élőlényt képes megfelelően, a fajta igényeinek megfelelően ellátni, míg a szenvedélybeteg úgy gondolja, hogy az állatoknak jót tesz azzal, hogy begyűjti őket. Az ilyen halmozás miatt gyakran előfordul, hogy nem egészséges módon tartja a magához vett állatokat. Az úgynevezett felhalmozó, noha szereti és ragaszkodik az állataihoz, nem tud a fajtajellegnek megfelelően gondoskodni róluk, amely ténytet nem is mindig hajlandó tudomásul venni. Ennek hátterében állhat valamilyen trauma, például egy fontos személy elvesztése. Az ilyen emberekkel nehéz szót érteni, mivel nem fogadják el a felajánlott segítséget, nincs betegségtudatuk, emellett nem csupán az állatok, hanem gyakran a lakókörnyezet is elhanyagolt. Itt az elkövetési magatartás a gerinces állat maradandó egészségkárosodását és pusztulását okozó bánásmód.

3. Az állatok mint jogalanyok

Az állatokat megillető jog az a filozófia, ami biztosítja az számukra azt a minden élőlény által óhajtott alapvető igényt, hogy a természet törvényszerűségei kivételével szabadon élhessék természetes életüket a természetes halálig, szükségtelen fájdalomtól és gyötrelmetől mentesen.

Az állatok jogalanyisága pusztán az állami elismeréstől függ, ha a pozitív jog az állatokat nem ismeri el jogalanyként, azaz semmilyen vonatkozásban nincsenek jogaik, akkor abban a jogrendszerben az állatok nem fognak jogokkal rendelkezni. A gerinces állatok kínzását megtiltó büntető szabály azzal a joggal ruházza fel a gerinces állatokat, hogy ne kelljen emberek által

37 SCHREITER Katalin – PETRÉTEI Dávid – TILKI Katalin: *Támpontok az állatkínzás nyomozásához*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó (NKE), 2021, 115-138.

38 Uo.

39 MILETSKI i. m.

szándékosan és szükségtelenül nekik okozott fájdalmakat eltűnniük, ezáltal ezen abszolút szerkezetű jogviszony kötelezettjévé tesz minden embert.⁴⁰ Az állati jóllét (*animal welfare*), majd az állatvédelem (*animal protection*) egy átfogó kategóriaként szerepel, ami az állatokat már nem csupán fizikai lénynek, hanem érzésekkel rendelkező egyedeknek tekinti. Brambell (1965)⁴¹ az állatok szabadságjogát öt pontban definiálta, a haszonállatok jóllétéről szóló dolgozatában fejtette ki, hogy az állatokat úgy kell tartani, hogy azok képesek legyenek felállni, lefeküdni, megfordulni, tisztogatni magukat és kinyújtani végtagjaikat.

Zárszó

Az állatvédelmi jogszabályok tiltások és magatartáselvárások megfogalmazását jelentik a társadalom felé, ami leginkább az állatok indokolatlan kínzásának tilalma, a velük szembeni kíméletlen bánásmód megakadályozása, az életfeltételeik biztosítása a fajok fennmaradása céljából.⁴² Az állatvédelem egy olyan tevékenység, amely az embernek a rábízott állatokkal szembeni felelőségéből ered; célja az állatok kímélete, a szenvedéstől és fájdalomtól történő megóvása, és az állategyedek jóllétének megteremtése is az állatok környezetének jobbítása által.⁴³ Szűkebben értelemben megfogalmazva mindezt: az állatvédelem az állatok szervezett módon való védelme, azaz az emberek ráhatása; bővebben „*az állatvilágot különböző irányokból fenyegető veszélyekkel szembeni óvó tevékenységek foglalatata.*”⁴⁴

40 TÓTH J. Zoltán: *Jogosultság-viszony és jogosultság-alanyok*. In: FICSOR Krisztina – GYÓRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – Elmélet és gyakorlat*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2009, 75-92.

41 Állatjogi aktivista. Ezt az elméletét a *UK Farm Animal Welfare Council* 1979-es sajtóközleményében jelentették meg hivatalos formában.

42 ZOLTÁN Ödön: *Az állatvédelem jogi rendje*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2000, 29.

43 MIKÓ Józsefné Jónán Edit: *Az állatvédelem tárgya*. TÁMOP, 2018. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://eta.bibl.u-szeged.hu/777/1/mikojozsefneedit_allatvedelem_01_eloadas.pdf](https://eta.bibl.u-szeged.hu/777/1/mikojozsefneedit_allatvedelem_01_eloadas.pdf) (2025. 03. 12.)

44 TÉGLÁSSY Péter: *Az állatok védelmére vonatkozó jogi szabályozás*. Budapest, ELTE, 2003.